

Előszó

Blazovich László

Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar

— DSc, professor emeritus

Mint a földkerekségen általában, a változás az örök és egyedüli állandó. Ez jellemző a településekre és hálózatokra mindenütt, így a Kárpát-medencében és hazánkban is. Sajátos formája e mozgásnak a pusztásodás vagy falupusztásodás, amely végigkíséri a neolitikumtól napjainkig tájékunkat. A honfoglalás előtti időktől napjainkig tart, hol lendületesebb, hol csendesebb formát ölt. Most eltekintek a többjelentésű pusztas szó változatainak elemzésétől. A település-pusztásodás szóösszetételhez, mivel valaminek az időbeli végét, az élet befejeződését jelenti, szomorkás érzés, hangulat kapcsolódik. Azonban ne felejtjük el, hogy legtöbbször, kivéve a nagy pusztítások időszakát, máshol ugyanakkor gyarapodás következik be. Jó példa erre a középkori nagy alföldi falupusztásodás, amellyel egy időben gyarapodott az óriás falvak, a későbbi mezővárosok lakossága, amelyek közül nem egy, például Gyula, Kecskemét, Debrecen és mások földesúri várossá fejlődtek, meghaladták nem egy felvidéki királyi szabad város lakóinak lélekszámát. Mindennek természetesen gazdasági és társadalmi okai voltak.

Hasonló eset játszódik le korszakunkban a tanyarendszer és a kis falvak elnéptelenedése, azaz pusztásodása során. A lakosok általában a jobb megélhetés reményében hagyják el otthonukat. Az infrastruktúra, a közlekedés, a jobb munkalehetőség, a jobb egészségügyi ellátás és sok más játszanak ebben szerepet. Nagy területek lesznek „üresek”, válnak pusztává. Ugyanakkor egyes városok népessége növekszik. Például a városok határában lévő zártkertes területeken egyre többen életvitelszerűen telepednek le. Most eltekintünk a tanyarendszer erőszakos megszüntetésének politika által vezérelt időszakának bemutatásától, valamint attól is, amikor a rendszerváltozás után az olcsóbb létfenntartás reményében többen költöztek ki tanyákra, zártkertekbe vagy falvakba, hogy azután visszatérjen egy részük a városokba.

Amint ismeretes, Szabó István, Maksay Ferenc, Jakó Zsigmond és mások, így Ila Bálint, valamint Iványi Emma német hatásra kezdtek el foglalkozni e kérdéskörrel a népiség- és szellemtörténet jegyében. Születtek értékes monográfiák, amelyekkel új utat nyitottak a magyar történettudományban, továbbá soroljuk még ide Mályusz Elemért, aki a mezővárosokról írt remek tanulmányokat. Itt jegyzem meg, hogy az általuk művelt tudomány szak német kifejezésének fordítása művelődéstörténetet jelent. Magyar fordítása elég szerencsétlen volt az anyagi világot előre helyező szocialista korszakban, a vele foglalkozók hátrányos megkülönböztetésben részesültek.

A falupusztásodás okait, mint ismeretes, az említett tudósok számba vették. Eredményeik nyomán a településhálózatokról térképeket kezdtem készíteni, amelyeket azután Kratochwill Mátyás rajzolt meg a domborzatot is felvéve, amelyből lehetőség nyílt a települések létének

és megszűnésének tanulmányozására. Hozzájárultak a tételhez, amely szerint a földrajz térbeli történelem, a történelem pedig időbeli földrajz. Hozzásegítenek egy-egy település pusztásodása okainak feltárásához. A Káldy-Nagy Gyula által készített *A szegedi szandzsák települései, lakosai és török birtokosai 1570-ben* című kötet térképének külön érdekessége, hogy Dél-Bácska középkorig visszavezethető településhálózata e térképen lett először bemutatva. A deftert kézbe véve sok minden leolvasható róla, mások mellett az elnéptelenedés is.

A pusztásodás számos okát feltárta a szakirodalom. Nekünk ezek közül az illető településhez vagy település lánchoz „közel hajolva” célszerű megvizsgálni, hogy melyek miatt és miért következett be az esemény. Nem egy alkalommal sajátos esetek derülnek ki. A Hódmezővásárhely közelében létezett Csomorkány (Németh László *Égető Eszteréből* ismert a neve) mintegy 500 lakost számláló templomos helyként létezett, amikor a tizenöt éves háború idején elnéptelenedett, pusztta lett. Pusztatemplomának egyes falai ma is állnak. Mégsem telepítették újra, mégpedig azért, mert a 16. században az éghajlati változás következtében sok eső esvén területe elviesedett, legelőként hasznosították, majd tanyarendszer alakult ki rajta. Iskolájának tégláit a lakosok 50 éve vitték szét. Máshol viszont kút ásása közben bő vizű föld alatti érre találtak. A bő kút kis település kialakítását tette lehetővé, ha elapadt, megszűnt a település.

Egy-egy lakott hely vagy tájék pusztásodása történetének kutatásakor a hosszú időt, a „long duree”-t érdemes vizsgálni. Elemezhetjük megszűnésének okait, pusztaként hasznosítását és esetleges újratelepítésének körülményeit annak okaival együtt, valamint eljuthatunk esetleg az újra elnéptelenedéséig. Például a Mezőhegyes melletti Fűpereg a tizenöt éves háború alatt elnéptelenedett, a mezőhegyesi ménésbirtokon később 47-es majorként újratelepítették, most funkció nélkül lévén lassan elfogy a lakossága.

Az egyes régiókban és településeiken a pusztásodás még a hadjárások idején sem egységes folyamatként következett be. A Dél-Alföldön, valamint a Körös—Tisza—Maros-közben a török hódoltság idején jelentős elnéptelenedés játszódott le. Az utóbbi esetében például az egykori Csanád megye területén mindössze négy település élte túl a korszakot. Ugyanakkor a Duna mentén és az Észak-Alföldön a települések jelentős része fennmaradt. A Temesi Bánságban, amely Temesvár eleste után mélyen a hódoltságba került, a felszabadítása után készült Mercy-féle összeírás szerint a települések nagy része fennmaradt. A Temesvár alatti részről azonban a magyar lakosság eltávozott, egyedül Ittebe lakossága maradt meg máig magyarnak. Temesváron egyébként a 16. század második felében a defterekben magyar utcanevet jegezttek le. Lám, a demográfiai elemzések mások mellett mennyire szükségesek a pusztásodás okainak vizsgálatakor. A hatalom változáskor sok esetben lejátszódott az is, hogy ha távozott a földesúr, ugyanazt tették a jobbágyok. „Elment a pásztor, szétszéledt a nyáj.” Nem maradt velük, aki védte volna őket. Az emberi tényezők vizsgálatára, ha a források erre lehetőséget adnak, térjünk ki, mert mindig fontos részét képezik a pusztásodás okainak.

A pusztásodás kutatásának jegyében hozta létre 2003-ban Kovacsics József professzor az Elpusztult és Pusztuló Magyar Falvak Egyesületét, amelynek feladatáknak tűzte ki az elpusztult és a lakosságuk 50%-át már elvesztett községek történetének feltárását, hiszen, mint mondta, csak a Dunántúlon 2300 település pusztásodására rendelkezünk azonosított adatokkal. Célul tűzte ki emlékoszlopok állítását és konferenciák tartását. Az idők folyamán a helyiek segítségével tízen felüli emlékhelyet alakítottunk ki a Dunántúlon, Észak-Magyarországon és az Alföldön. Az utolsót a mezőhegyesiekkel karöltve Mezőhegyes és Orosháza között a középkor-

ban állt Komlósfecskésen avatjuk idén májusban, ők az emlékkövet Erdélyből, Farkaslakáról hozták. Az egyesület, miután tagjai kiöregedtek, szép lassan megszűnik, azonban ha áttekintjük tevékenységét, szép eredményeket mondhatunk magunkénak, mert vele megmozgattuk számos hely lakóinak történeti emlékezetét, és erősítettük ezen helyeken a *genius loci*t. Akár az Alföldön Hódmezővásárhelyet, Makót vagy Mezőhegyest nézzük, a Dunántúlon Monostorapátit, Csepreget vagy Bakonytamásit, a Felvidéken Pusztaszúcsot vagy a Sződliget melletti Derenket említjük, mellettük máig hirdetik az emlékoszlopok azt, hogy korábban ott emberi élet volt. Bízom benne, hogy lesz folytatása a nemes ügynek.

A pusztásodás kutatása és a településtörténet nem hoz gyors és látványos teljesítményeket, nem lehet belőlük „fellőni tudományos petárdákat”, azonban a mély és alapos, a forrásokra kiterjedő elemzések hosszan tartó eredményeket hoznak, tudós generációknak mintaként szolgálhatnak. E munkához kívánok a konferencia előadóinak és résztvevőinek most és a későbbiekben egyaránt sok sikert.

